

ԱՆՃՈՒՆԻ ՁԵՄՔՈՒՄ

«Քանի դեռ փայլում է արևն երկնքում. ամենա-
ցած մեղաւորն իսկ կարող է դառնալ եւ զղջալ»:
Դ. Թօրօ

Երկար բացակայութիւնից յետոյ նոր էի վերադարձնել իմ ծննդավայրը: Օտարութեան ցրտութիւնը, պաղը հալուել էր հոգուս վրայից: Ծնողական տան յարկի տակ անցուցածս մանկութեան օրերի խաղաղ անդորր քունը նորից այցելութեան էր եկել ինձ, երկար պանդխտութեան անքուն գիշերներէց, կարօտանմաշ ցերեկներէց յետոյ: Աչքս բացի անկողնում. փոքրիկ գեղջկական սենեակս ողորդւած էր լուսամտաներիցը ներս թափուող լուսով: Արեւն երկու մարդաբօյ բարձրացել էր: Աշխա-տանքի գնացած եղբայրներս սովորական աղմուկը, սայլերի պատրաստութիւնը, շների հաչոցը, գիշերապահների սովորական «էհէհէհէ»-ը, գետակի խոխոջը, ոչ մէկն այդ գիշեր ինձ չէր խանդարել: Ես ընկմուած եմ եղել այդ առաջին գիշերը պան-դխտութիւնից յետոյ խոր, երանաւէտ քնի մէջ: Առաւօտեան գետնի վրայ յայտնուեց ինձ: Յիշողութիւնս սկսեց իւր պէս թարմ ու աշխոյժ զգացի ինձ: Յիշողութիւնս սկսեց իւր շղթայի համար նոր օղակ հիւսել և կապել վերջինին. իսկ վերջինը քնելուցս առաջ մօրս համբոյրն էր: Նա անկողին դրաւ ինձ ինչպէս իւր վաղեմի երեխային, նստաւ անկողնիս վրայ, իմ մանկութիւնից բաներ պատմեց: Այդ պատմուածքն ինձ համար անուշ քնարեր օրօր էր: Երբ նա նկատեց թէ աչքերս «թառուս են», ծածկեց, խաչակնքեց ու մի պինդ համբոյր թողնելով ճա-կատիս, յուշիկ քայլերով՝ դուրս գնաց:

Ո՛չ մի համբոյր լաւ մօր համբոյրին հաւասարուել չի կա-րող:

Եւ երբ անդորր քնից յետոյ աչքս բացի, առաջին բանը որ միտքս եկաւ՝ այդ վերադարձած խաղաղ քունն էր ու մօրս համբոյրը:

«Արդեօք այս զուարթացուցիչ քունը, որ վաղուց աչքերի-ցըս փախած էր, մօրս կախարդիչ համբոյրի տրեւիւնքն է՞ր»,

«մտածում էի ինքսինձ անկողնումը պառկած: Հարցիս պատաս-
խան դեռ չէի պատրաստել, երբ հայրս ներս մտաւ:

Է՛, որդի, այսօր քեզ ներում եմ, նորեկ ես և յոգնած.
բայց մեր տան կարգն ու կանոնը միտդ բեր: Էլ այսքան ուշ
չ'վեր կենաս: Ժամի կոչնակն երբ մեր կտուրը հասնի, մերոնք
բոլորն էլ պիտի վերկացած և գործի կեցած լինին, քաղցրու-
թեամբ և հանաքով նկատեց հայրս:

—Հայր, եղբայրներս գործ ունին, պարտաւոր են վեր
կենալ. ես ին՛չ գործ ունիմ, որ այդպէս շուտ վեր կենամ:

—Դու մի շատ սրբազան պարտք ունիս կատարելու,
որդի, և պիտի կատարես առանց յետաձգելու, փութով, հէնց
այսօր: Զիե՛րը թամբած պատրաստ են: Եղբայրներիցդ մէկն էլ
հետդ կ'գայ:

Ես զարմացած նայում էի հօրս, որի կերպարանքը լրջու-
թիւն ստացաւ իւր այդ պատգամը տալիս:

Ի՞նչ «սրբազան պարտք», ին՛չ «թամբած ձիեր»։ Ռւրէ
զրկում ինձ հայրս այսպէս անժամանակ: Ես դեռ իմ սիրած
սար ու ձորը չեմ չափչփել, դեռ դաշտերից ծաղիկ չեմ փնջել,
դեռ «Լուս աղբիւրի» անմահական ջրով չեմ զովացել: Այս Ռւր
է զրկում ինձ հայրս, տարակուսանքով մտածում էի ես, առանց
պատասխան գտնելու:

—Հայր, չեմ հասկանում թէ ուրեւ զրկում ինձ:

—Այս րոպէիս ասեմ: Սուրբ Լուսաւորիչ վանքի սուրբ
վանահօր փոխանորդը, ինչպէս գիտես, մեր երկրի Սև-աղբիւր
գիւղիցն է: Վեց ամիս է որ նա թողել է վանքը և եկել գիւ-
ղումն է ապրում ու օրաւոր սպասում է մահուան: Բժշկից,
դեղ ու դարմանից յոյսը կըտրել է և ուզում է իւր վերջին
շունչը հայրենի հողի վրայ տալ, իւր սիրելիներէ զրկումը
հանգչել: Ես անցեալ օրը նրան տեսնելու գնացի: Բաղդ ու-
նեցայ հիւանդ սրբազան տիրոջ անկողնի մօտ ծռնիկ չոքել,
համբուրել աջը և նրա օրհնութիւնն ստանալ: Երբ ես դուրս
պիտի գայի, նա ինձ վրայ այս պարտքը դրեց երդումով: Նա
լսել էր որ դու ճանապարհ ես ընկել դէպի հայրենիք և խնդ-
րեց որ անմիջապէս քեզ իւր մօտը զրկեմ անպատճառ: «Սրտիս
վրայ ծանրութիւն կայ, ասաւ նա. ես ուզում եմ ձեզ որդու
առաջը դրեմ այդ ծանրութիւնը, քանի չեմ մեռել»: Այժմ ի-
մացմբ որդի, թէ ինչու պիտի անպատճառ այսօր գնաս: Մա-
հը սպասող հնազանդ ծառայ չէ: Իսկ մահամերձ հիւանդի կամ-
քը չկատարելը յանցանք եմ համարում, կրօնական երկիւղա-
ծութեամբ և լրջութեամբ վերջացրեց հայրս:

Հօրս պատկառանքով վերաբերմունքը՝ դէպի իւր հոգևոր տէրերից մէկը՝ ինձ վրայ խոր տպաւորութիւն արաւ. նա վճռեցի զնալ տեսնել հիւանդ սրբազան հօրը, որով և մեծ հաճոյք պատճառած կլինէի հօրս: Կէս ժամ յետոյ, ես ու եղբայրս ձիւրը հեծած մեր բակից դուրս եկանք Սև—աղբիւր գնալու:

— Զմոռանաք, որդիք, խնդրեցէք որ սուրբ հայրը ձեզ օրհնի. ծունկ չոգեցէք առաջ... ետեկցս լսեցի մօրս ձայնը, որի շարունակութիւնը ականջիս չհասաւ, գետակի ձայնիցը խլանալով:

Մենք գնում էինք արծաթփրփուր գետակի ափով: Նրա դուրեկան խոխոջը սրնգի թովչութիւն ունէր ինձ համար: Մանկութիւնից իմ ականջս վարժ էր այդ ձայնին: Մեր չորս կողմը երփներանգ ծաղիկների դաշտեր էին փռուած, որոնց տեսքը՝ աչքս, իսկ բուրմունքը հոտոտելիքս էին պարարում: Գնում էինք շարունակ դէպի արևելք: Գնում էինք անոյշ խօսք ու զրոյցով: Մի ժամից յետոյ գետակիցը շնկուելով «Սև—ժամ» գիւղի դաշտակն ելանք: Ելի մի ժամ և լանկարժ մեր առաջն եկաւ մի անդնդախոր ձոր, որի միջով մարմանդ ընթացքով գետն էր սողում: Գետի աջ ափին՝ բարձրագիւր ժայռոտ պատուանդանի վրայ ցայսօր կանգնած է դեռ հին Հայոց հաւատի վկայ հրաշակերտ վանքերից մէկի կիսաւեր շէնքը: Իջանք, համբուրեցինք փառազուրկ վանքը և գետն անցնելով՝ ձորիցը ելանք ու «Սև—աղբիւրի» դաշտակը մտանք: Արդէն մեր առաջն էր դիւղը, մի բարձրաւանդակի վրայ տարածուած:

Գիւղի ետևում աջ կողմից՝ կանգնած է կանոնաւոր բրգաձև մի անտառապատ սար, առջևում ընդարձակ տափաստաններ, Կենդրոնում բարձրանում էին նորաշէն եկեղեցու պատերը, սև, սրբատաշ քարից: Եղբայրս բացադրեց, որ այդ եկեղեցին հիւանդ սրբազանն է նորոգում իւր յիշատակին: Արևմտեան ծայրից մտնելով կտրեցինք անցանք. գիւղը: Եզերքին մօտիկ՝ պատահեցինք Սև աղբիւրին, որից առատօրէն հոսում է աղանոսը: Մի փոքրիկ աւազան, որից առատօրէն հոսում է աղբիւրի ջուրը՝ Նրա առջև դրուած են նաւեր անասուններին ջրելու համար: Մի փոքր էլ յառաջ գնալով՝ գրեթէ գիւղից՝ դուրս ելանք: Մեր առջևը հանդէս եկաւ սրբատաշ քարով կերտուած մի սիրուն նորաշէն տուն: Այդ տեղ էր ապրում սրբազանը: Շէնքը կազմուած էր երեք մեծ սենեկից, որոնք բացուում էին միջանցքի մէջ: Արևելեան ընդարձակը՝ դահլիճ էր: հարաւի սենեակը՝ որի լուսամուտները անտառոտ սարին էին նայում, սրբազան հիւանդի ննջարանն էր: հանդիպակաց սե-

նեակը, որ իւր լուսամուտներով դէպի հիւսիս էր դարձած, հիւրերի էր յատկացրած: Շէնքը դեռ կատարելապէս աւարտուած չէր, թէև բնակելի: Սակայն յատակի և լուսամուտների վրայ թանձր նստած փոշին, սեղանների և աթոռների կեղտը ցոյց էին տալիս որ տէրը հիւանդ է և անզօր մաքրութիւն պահելու տան մէջ, իսկ աղգականները զուրկ են մաքրութեան հասկացողութիւնից և անհոգ:

Եղբօրս առաջարկութեամբ իջանք ձիերից: Մեզ մօտեցաւ մի յաղթանդամ թխադէմ անձնաւորութիւն երկար «անթարի» հագած թանդ կտորից, բայց կեղտոտ, մէջքին դիպակեայ ասդնեգործ գօտի, նոյնպէս կեղտոտ բծերով. գլուխը կապած էր մի կեղտոտ թաշկինակով: Նա օրօրուելով գայթ ի գայթ մօտեցաւ մեզ:

— Եղբայր, հիմ է սա, հարցրի ես.

— Սրբազանի եղբօրորդին, քահանայ է, Տէր Գաբրիէլը: Սա գիշեր ցերեկ հարբում է. այժմ էլ հարբած է:

Այդ ժամանակ մօտեցաւ ինձ քահանան շաղուած աչքերով նայեց երեսիս, ապա գլուխն աջ ու ձախ թափ տալով ինքն իրեն խօսեց բարձրաձայն. «Չէ, չեմ ճանաչում» և դարձաւ եղբօրս:

— Օրհնեա ի Տէր, տէր հայր, սա եղբայրս է:

— Հա, դիմեց ինձ տէր հայրը կապ ընկած լեզուով, ներողութիւն չճանաչեցի, խոստովանանք պահես մի քի... էն-թավուր եմ էլի... ապա կանչեց իւրայիններից մէկին, պատուի բերով որ մեր ձիերը ներս տանեն:

— Տէրտէր ջան, խնդրեմ հրաման անես ձիերին մի քիչ ուտելիք տան, ասաց եղբայրս ձիու գաւակիցը փոքրիկ խուրջինը վար առնելիս:

— Դու յառաջ էս ասա, բարեկամ, էդ խուրջուդ մէջը սրանից կմայ, փոքր ինչ ձայնը ցածագնելով և աջ ձեռքի մատերին բաժակի ձև տալով ու շրթունքներին մօտեցնելով, հարցրեց քահանան:

— Այդ հեշտ է, կգտնուի, տէր հայր, միայն թէ դու հրամայիր կերակրեն ձիերին:

— Թէ որ էդպէս է ամէն մի ձին էսօր մի խուրձ առվոտ և կէս լիտր գարի կուտի, ուրախագած ու կարկամելով խոստումն արաւ տէր հայրը:

— Եղբայր, միթէ խուրջինումդ օղի կայ:

— Ո՛չ, եղբայր. ես սրա սովորութիւնը գիտեմ. հիւր եկողը եթէ հետը արաղ չունենայ, սա ոչ սիրով կընդունի և ոչ

ձիերին կկերակրի, ուստի մի փոքր խորամանկութիւն բանեցրի, երկդէմի պատասխան տալով:

—Տէր հայր, կարող եմ սրբազան հօրը ներկայանալ, հարցրի ես, զորտեղ է այժմ:

—Հա, սրբազանին ես ուզում տեսնել. լաւ: Բայց գիտեմ, սրբազանը էլ յառաջուանը չի: Գրպանումը փող չկայ, վրէժն էլ առողջութիւն. էլ ի՞նչ սրբազան: Տնաշէնը վեց ամիս է գիշեր ցերեկ աշխատում է մեռնել ու չի կարողանում, որ ինքն էլ ազատուի, մինք էլ, որ...

—Լուր, ապերախտ, այդպէս չեն խօսում բարերար հօրեղբօր վրայ, խիստ զայրացած գոռացի ես. ինձ միայն ցոյց տուր թէ ո՞ւր է սրբազան Տէրը և քաշուի՛ր այստեղից:

Իմ յանկարծակի բռնկումը իւր ազդեցութիւնն ունեցաւ արբած քահանայի վրայ. նա մատով ցոյց տուաւ ինձ բաց դուռը, որ տանում էր դէպի փոքրիկ պարտէզը:

—Ա՛հ, եկ, եկ, օրհնեալ լինիս, բարի եկար, այստեղ եմ, այստեղ. եկ, սիրելի, եկ մարմնոյս ու հոգուս աւերակը տես. այստեղ եմ, այստեղ, ծանր տնքոցով ու ընդհատ-ընդհատ ձայնով կանչեց ինձ պարտիզից ինքը սրբազանը:

Նա լսել էր իմ վերջին զայրագին խօսքերս քահանային ուղղուած:

Ես մտայ պարտէզը: Շէնքի արեւելեան կողմում մի փոքրիկ դաշտակ էր դա, ձորակի ափին, մի քանի ծառերով: Հիւանդը նստած էր մի քարի վրայ, մէջքը յենած ծառերից մէկին: Կուրծքը բաց էր, ոտները բոբիկ և սաստիկ ուռած: Հըսկայ հասակը երկտակ ծալուած՝ գրեթէ ընկած էր այդ ծառի տակին: Արծուէ քթով զարդարուած շիկաւուն մաքուր դէմքը առաջուայ խրոխտութիւնը չուներ: Սաժ աչքերի մէջ յուսահատութիւնն էր կոխել: Շրթունքներիցն հոգոցն ու տնքոցն անպակաս էր: Ջրգողը դանդաղ ու դաժան կերպով տանջում էր նրան:

«Ե՛կ, եկ ու տես իմ թշուառութիւնը. «կորիցէ օրն յորում ես ծնայ և գիշերն յորում ասացին թէ՛ ահա արու. անիծեալ լիցի օրն այն և գիշերն և տարցի զնա խաւար»: Բայց երանի թէ միայն Յորի մարմնական տանջանքն ունենայի: Հոգիս առաւել հիւանդ, առաւել խոցաւէտ, առաւել չարաւալից է: Թըշուառութեան յարկը մտար. քո շնորհաբեր ոտքերդ անիծից տունը կոխեցին: Անարգ ապերախտութիւնն ընդառաջ ելաւ քեզ այս տան շէմքում. ես լսեցի քո զայրոյթը իմ կրծքիս վրայ ջնուցած օձի ձագի դէմ: Բայց «Ես տեսի անզգամաց

արմատս ձգեալ, այլ վաղվաղակի հարան յարկք նոցա. հեռի լիցին որդիք նոցա ի փրկութենէ, կողկողեացին առ դրունս վատթարաց և ոչ ոք իցէ որ փրկիցէ: Ահա այս տան համար էլ է տառապող Յորի այս անսուտ պատգամը:

Ես համբուրել էի սրբազան հօր աջը և նրա առջևը կանգ նել, երբ նա բորբոքուած հոգով խօսում էր:

— Սրբազան տէր, խնդրում եմ անդորր պահէք ձեզ, տէր հայրը մի փոքր գինով էր: Ես սխալ արի որ նշանակութիւն տուի նրա խօսքին. անշուշտ նա իւր սրտում երախտագէտ է դէպի ձեզ:

— Է՛հ, որդի, դրա վրայ չէ միայն սրտնեղութիւնս: Իմ տանջանքներիս ծովումը իմ հարազատների ապերախտութիւնը լոկ մի կաթիլ է, զիս խածատող օձերի վիրապումը՝ լոկ մի ճանձ: Միայն այդ չէ իմ ցաւս: Նստիր որդի, մի փոքր նստենք այստեղ, այս կապուտակ երկինքը, այս սիրուն լեռները, այս խնկաբոյր դաշտերը դիտելու: Շուտով զիս խաւար գերեզմանը պիտի ծածկէ ու աչքերս ընդ միշտ պիտի գոցուին այս տիրակերտ հրաշալի բնութեան առաջ:

— Ես չեմ տեսնում թէ ձեր տկարութիւնը յուսահատեցնելու չափ ծանր լինի, սրբազան տէր, փառք Աստուծոյ Դուք լաւ էք և յուսամ թէ շուտով կառողջանաք մեր երկրի հրաշալի օդի մէջ, ջանացի սիրտ տալ ես:

Մի դառն փպիտ ծածուեց ծերունու շրթունքները:

— Ձէ, որդի, հոգիս ու մարմինս միանուազ երաշտ տալիսների դաշտերն են ներկայացնում: Պատառտուած, բեկբեկուած են նրանք. անդունդներ են բացուել նրանցում և այժմ միութարութեան, քաջալերութեան անուշ խօսքը իմ հոգուս համար նոյնն է, ինչոր ուշացած անձրեւ հողի մէջ չորցած ու ցամքած ցորենի հատիկների վրայ: Միութարորթեան ոչ մի գետ, քաջալերութեան ոչ մի ծով չի կարող այլ ևս իմ բեկբեկուած էութեանս անդունդները լցնել և ոչ յուսոյ մի ձիւ աճեցնել այստեղ...

«Անհունի շէմքումն եմ կանգնած: Ո՛հ, անհունի շէմք, իրաւիսի սայրասուր փշերով ես ցանուած դու յանցաւոր հոգու առաջ: Գո զոնիցդ ներս նայելով մեղսակիր հոգին իւր անցած ճանապարհն է տեսնում, իւր կեանքի ճանապարհը, որի երկու ափերին շարուած են առիւծներ, գայլեր, յարալէզներ, գիշակեր թռչուններ, թունաւոր օձեր, խայթող մօծիկներ, արնխում ազրուկներ և դու այդ ճանապարհը պիտի մտնես, յանցաւոր հոգի: Եւ գիտես ո՞յք են, որդի, այդ տհաճ իրէշները

դարձաւ նա դէպի ինձ, որոնք յանցաւորին տանջելու կազմ
և պատրաստ կեցած են յաւիտենականի տիրոջ հրամանով:
Դուքա նրա գործերն են. գործեր, որոնք յաւիտենականի շէմ-
քում հրէշակերպ արձանացան: Ահա, որդի, այժմ այդ սոսկալի
ճանապարհի սկզբում, անհունի շէմքումս եմ կանգնած ու դո-
ղում ամբողջութեամբ:

— Բայց ես կարծում եմ, սրբազան հայր, եթէ՝ Աստուած
մի արասցէ, կեանքի և մահու Տէրը ձեզ իւր մօտը հրաւիրելու
լինի, յարութեան յուսով խնդացէք և անդորր հոգով նրան անձ-
նատուր եղէք, որ վաստակեալներին և բեռնաւորներին իւր
մօտ կոչելով հանգիստ է խոստանում:

Այդ ուղիդ է, որդի. բայց այդ հանգիստը նա իւր պա-
տուիրան պահոյններին է պահել, որոնք առաքելական գործե-
րի ծանր բեռները շալակած յարութեան յուսով դէպի անհու-
նի շէմքն են դիմում ու համարձակ աչքերով են նայում մա-
հուան դաժան աչքերի մէջ: Իսկ ես իմ կենաց մշակած դաշ-
տերից լինչ նուէր եմ տանում Տիրոջ: Ի՞նչ են իմ բեռներս.
ոչ հաւատի խունկ, ոչ յուսոյ թարմ ծաղիկ, ոչ սիրոյ անթա-
ռամ վարդ, ոչ բարի գործոց շողշող աղամանդ: Այլ լոկ ապե-
րախտութեան սև թոյն, փառասիրութեան սնշէջ կրակ, նա-
խանձի գարշահոտ ներկ, ատելութեան մշտավառ խարոյկ, շա-
հասիրութեան ժանգ արծաթ: Միթէ Տէրն այս քարիքների
զոհը կընդունէ՞ և ինձ հանգիստ կտայ: Միթէ՞ ընդունեց նա
կայէնի դոհը, շնորհե՞լ նրան հոգու անդորրութիւն: Եւ ես ա-
հա դեռ շունչս բերանումս վաղուց է, որ հաշիւ եմ տեսնում
իմ սրտիս հետ, համարակարգում եմ գործերս և վաղուց է որ
լսում եմ ի կենդանւոյն Տիրոջ ահեղ հրամանը. «Հանէք զդա-
ր խաւարն արտաքին, անդ եղիցի լալ և կրճել ատամանց»:
Եւ վեց ամիս է որ ես ընկղմուած եմ իմ հոգուս խաւարի մէջ,
տանջւում եմ անսփոփանք և կրճտում ատամներս:

— Սրբազան Տէր, որքան ինձ յայտնի է Ձեր անցեալը,
Դուք յարգական մի դէրք էք գրաւած եղել ձեր զինակից պաշ-
տօնէից շարքում. ոչ ոք մի ծանր արատ դրած չէ ձեր վրայ:
Եթէ մի վայրկեան ենթադրենք, որ Դուք իբր մարդ մի սխալ
էք գործել, վասն զի ասուած է թէ. «Յիմ իցէ մարդ որ ոչ մե-
ղիցէ», բաւական է որ Դուք զղջման մաքրիչ հուշ էք բորբոքել
ձեր սրտում: Ես պատրաստ եմ այսօրեակէ վանք գնալ, հրաւի-
րել ձեր կարգակից կրօնաւորներէ մէկին. խոստովանեցէք
նրան և յուսացէք ներող ու բաւիշ բարի Բրիտանոսի վրայ. նա
ձեզ միանգամայն հոգու խաղաղութիւն կշնորհէ, ձեր զղջման
արտասուներով լուալով ձեր հոգու արատը:

Լումայ

— Բարի, ազնիւ որդեակ, պէտք չէ կարգակիցի Ես այդ մտքով եմ քեզ խնդրել ինձ մօտ: Դու իմ հայրենիքի հողի ու ջրի զաւակն ես: Ես կամեցայ որ դու իմ զղջման, իմ մահամերձ տանջանքների վերջին և միակ վկան լինիս: Թող այս ջինջ երկնակամարը Աստուծոյ տաճարը լինի. այս սիրուն անտառազարդ սարը՝ տիրոջ սեղանը, ուր Նա աներևութապէս բազմի: Ես նրա ստորոտում անհունի շէմքում ծնկաչոք մեղաւորս, դուն վկայ այս աշխարհիս և Աստուծոյ առջև իմ տանջանաց, ու ես «Բանամ զըթունս, բարբառիմ լեզուս, բողոքեմ զանձնէս» ու այս մանկութեանս օրօրան բնութիւնը թող «առիս նայելով ախտակից լինի»:

— Դէհ, լսէ, արդար ու անողոք Աստուած, որ թագ կացար, թագ կացար, ապա անհունի շէմքումս իբրև անեղ հաշուետես դատաւոր երեցար ինձ: Ինչո՞ւ զղջման քաջութիւն իւր ժամանակին չտուիր ինձ: Լսէ և Դու, որդեակ իմ, դարձաւ ինձ ծերունին:

Ես նստայ նրա դիմացը, դաւարու թմբան վրայ ու զգացուած լարումով պատրաստուեցայ լսելու: Ծերունին գլուխը կրծքի վրայ խոնարհեց, երկիցս հազաց, մի քանի անգամ տընքաց, ապա մի երեք վայրկեան աչքերը փակ գլխիկոր լոնուց յետոյ ուղղուեցաւ, ու հայեացքը լերան կատարին սևեռելով այսպէս սկսեց:

— Ահա աչքիս յանդիման կանգնած է իւր բոլոր մանրամասնութեամբ մանկական օրերիս շողշողուն կեանքը. այո՛, անմեղութեամբ շողշողուն մանկութիւն: Մօտ յիսուն ու չորս տարի յառաջ էր այդ, երբ տաճանէն դարձան անուշիկ գեփիւռ այս սրբազան լերան կատարիցը սահելով շոյել էր իմ դէմքը: 13—14 ամեայ փոքրիկ գառնարած մ'էի. այս լերան փեշերում, դաշտերի ծաղկավառ երեսին արածեցնում էի հօրս գառները Յեսսէի որդի գառնարած պատանի Դաւթի նման: Երբ շառագունած արևելքում հրդեհ էր բորբոքուում և արթնցած արևի արշաւանքն էր աւետում դէպի կապուտակ եթերքը, բարի մայրս թօթուում էր անոյշ քունն արտանոնքներէս, հագցնում ինձ իւր իսկ ձեռքերով կարած անպաճոյճ հագուստս: Ապա նա երեսս մաքուր ջրով ցօղելով սրբում էր իւր փէշով. կապում մէջքիս օրուայ պաշարիս «հպիկը», դուրս հանում, ծագող արևի դիմացը կանգնեցնում ու խաչ հանել տալիս երեք անգամ. «Տղաս, ահա նայում է Աստուծոյ ամենատես աչքը, աղօթիր որ քեզ ու գառներդ անփորձ պահէ: Տէս, այլոց կանաչ արտերի մէջ գառ չթողնես, նայում է տիրոջ աչքը: Ես

լուռ ու երկիւղածութեամբ խաչակնքում էի երեսս ու մօրս շրթունքներէց երկու համբոյր քաղելով թարմ թշերիս վրայ, շտապում էի գառներս հանել ու ընկերներս հետ միանալով դէպի լեռը գնալ:

«Ա՛խ, մայր, ինչո՞ւ ինձ հանեցիր քո գրկէն և ուրիշի դաստիարակութեան յանձնեցիր: Արեւածագին կրկնուող քո ամենօրեայ դասը հաւատի, սիրոյ ու բարութեան վրայ, որ առաւօտեան ցօղի նման իջնում էր իմ մանկական հոգու վրայ: Ել չկրկնուեցան քեզնից հեռու, այս սքանչելի բնութեան սրբազան ծոցից դուրս. նոյն իսկ այն տեղերում, ուր ամէն օր խընկան բուրմունքն էր բարձրանում առաւօտից մինչ երեկոյ, ուր աղօթքների մրմունջն էր տարածւում սրբազան տաճարի կամարներու տակ...»

«Սարի լանջին, դաշտերու մէջ, աղբիւրակների մօտ, ամենուրեք ես մօրս հաւատի, սիրոյ և բարութեան դասն էի լսում: Դեռ առաւօտ է. ահա շաղ ու ցօղով շողացող ծաղիկները իրենց գլուխները դէպի ծագող արեւն են կախել: Ես հաւատում էի թէ նրանք մօրս նման աղօթում են: Ես նայում էի թոթրուռն թևերով, հանդարտ ու բեկբեկ նուագով դէպի վեր ճախրող արտերու արտուտին ու մտածում էի «Ահա սա էլ իւր աղօթքն է բարձրացնում դէպի Աստուծոյ աթոռը: Միջօրէ է. գինարբն ու սարի սմբուլը, շուշանն ու աղբրանց արուն գլուխ գլխի տուած ինչոր շնջում են իրար. ես յիշում էի այդ վայրկենին մօրս սիրոյ համբոյրն իմ երեսին: Իրանց բոյները թռչած երամ երամ թռչունները դէպի դաշտերն էին սրանում կերակուր ճարելու: Նրանք հետևում էին մէկի, որ առաջնորդում էր: Ինձ թուում էր թէ այն առաջնորդը մի բարի, խելօք աւարած է, որ միւս փոքրիկներին հատիկների վայրերն է առաջնորդում: Ես ինձ համեմատում էի նրա հետ. ես էլ իմ սիրուն գառնուկներս էի բերում արօտ: Ու հոգիս մի հպարտ գիտակցութեամբ լցուում էր թէ բարի գործ եմ անում: Այդ գիտակցութիւնը հաճելի էր դարձնում ինձ ծառայել ու օգտակար լինել գառնարած ընկերներս և ընկերուհիներս: Ծրուում էին ինձնից առաւել փոքրի գառները, վազողն ու ժողովողն, ես էի. վերաւորում էր զորեղը տկարին, հարուստն աղքատին, ես էի. մէջ տեղը կեցող և հզօրի դէմ սպառնական դիրք բռնողը ես էի: Մէկն ու մէկը օրուայ բաւարար պաշարը չունէր, իմ «հպիկ» նրա տրամադրութեան տակն էր: Եւ երբ գառներն աղբիւրի ջրի վրայ բերելիս ջրում ու նստում էինք մարգարտաթաւալ ական մօտ հաց ուտելու, երբ գառները մակաղած

մանրիկ մանրիկ որոճում էին, աղբիւրի խոխոջն իմ վարժունք-
նէրս քաջալերող անուշ ծիծաղ էր թուում: Ձէ որ. աղբիւրն.
Աստուծոյ արցունքն է. նա միշտ ուրախ հոսում է, երբ Աս-
տուած ծիծաղում է բարի գործերի վրայ. և նա հոսում է երբ
Աստուած լալիս է չար գործերի վրայ:

«Այսպէս, ամեն տեղ Աստուած էր. ընտրեալն մէնմի
շշուկ, խոխոջ, խաղաղութիւն, տեսարան, ամենայն տեղ Աս-
տուած կար, որ սէր, հաւատ, բարութիւն էր քարոզում: Ու
ես անսահման երջանիկ էի մօրս նման:

«Այլ աւանդ, ժամը հասաւ. ինձ մօրս գրկից ու Աստուծոյ
այս իսկական տաճարից հանելու բաժանման ժամը: Ինձ բըռ-
նութեամբ կորզեց հայրս մէկի գրկէն ու միւսի ծոցէն ու վանք
տարաւ, որ ուսում առնեմ ու՝ ինչպէս ինքն էր ասում, «մարդ»
դառնամ:

«Ահա կեանքիս հեռանկարի այս շողջողուն պատկերը հե-
ռանում է: Աչքիս յանդիման է դալիս մի ուրիշը:

«Աշակերտ եմ. վանականի երկար շոր հագած, հողաթա-
փեր ոտքերիս հետ քաշ տուող վանական աշակերտ: Էլ ոչ գեղը-
կական թեթև հագուստս կայ, էլ ոչ լեռ ու դաշտ, որոնց վրայ
եղինիկ արագութեամբ վազվում էի. ոչ ծաղիկ՝ որ անվարձ ա-
նուշհոտութիւն բուրբէր ինձ համար. ոչ դալարի՝ որ ինձ իւր
փափուկ գիրկն ընդունէր հանգստանալու. ոչ ձոր, անտառ,
քար ու թուփ, հեռաւոր հօրիզօն, անսահման երկինք, կենդա-
նի ու թոշուն, որոնց հետ սիրտս խօսէր. ոչ մայր, որ ինձ սի-
րով զգուէր: Մի շուշան լեռնալանջից սաստիկ հողմով իւր ար-
մատիցը պոկուած ու մի մթին, անարև ու անանձրև տեղ ըն-
կած: Վանական դպրոցի մօայլ կեանք, հաստահիմն պարիսպ-
ներ, ճնշող կամարներ, ինձ նման տխուր ու դալկացած մի
շարք պատանիներ, անողոք ֆալախայ և դալար վարոցների
փունջը կողքին շրտծ ու դաժան լռութեամբ նստած վանա-
կան վարժապետ: Ահա երկրորդ պատկերը կեանքիս:

«Փալաւայի ի հղբի ճնշումը ոտքերիս ու դալար վա-
րոցի ել և էջը առաջնիս փափուկ մասնների վրայ վանում են
իմ կրծքից առաջնայ քաջոյ հոգին, որ նոյն իսկ գողում էր
մի գառան, մի ունի թշուառութեան առաջ ու լցնում են
իմ սիրտս րո՛ւ առելութեամբ դէպի հարուածողը, հրամայո-
ղը և դէպի այն ընկերները, որոնք ազատ են մնում հարուա-
ծից: Մի այլ անգամ ֆալախայի կրթիչ աղդեցութեան փորձը
կատարուում է մի ուրիշ թշուառ պատանու վրայ, հոգեկան
բաւականութիւն եմ զգում, որ իմ անարգանքիս մասնակիցներ:

կան: Ուսուցիչը սիրում է մի լաւագոյն աշակերտի. ես՝ սիրով
անուածս ու սիրագործիս, անհուն ծարաւ եմ զգում փայլաշան-
քի, ու նախանձի որդը սիրտս է մտնում թէ ինչպէս ուսուցչի
փայփանքը փոխադրել տամ ինձ վրայ: Այս տեղից խաւար միտքս
խաւար խոհեր է յղանում: Նախանձից սկսում եմ չարախօսել յառա-
ջադէմ ընկերի վրայ. ստեղ, զրպարտութիւններ յերկւրել և ըն-
կերին հանել վարժապետի աչքից: Իսկ նրա տեղը բռնելու հա-
մար սկսում եմ շողորորթել: Շողորորթում եմ խօսքով, շար-
ժուածքով ի ժամու և ի տարածամու, ու վանական վարժապե-
տի աչքն եմ մտնում: Ո՛հ, սրբան թանգ զնով եմ դուր գալիս
վերջապէս խաւարասէր դաստիարակիս: Սիրտս ֆալախայի ա-
մէնօրեայ հանդիսից քարանում է: Առաջադէմ համարուելու
նախանձոտ ձգտումն ինձ փառասէր է դարձնում: Իսկ գիտես
ի՞նչ ասել է փառասիրութիւն. «Զկայ մի յանցագործութիւն որ
մարդ չկատարէր փառասիրութիւնից և վրէժխնդրութիւնից
դրդուած» ասում է մի իմաստասէր: Մէկ խօսքով ես դառնում
եմ սիրուց, հաւատից, բարոյքից թափուր մի ստախօս, զրա-
բան, շողորորթ, սնափառ, եսական, անջիգեար երիտասարդ:
«Ահա այդ ժամանակ էր որ ես սերմնացան դառնալով,
հոգուս սև հերկերում անօրէնութեանց սերմեր ցանցի առատ
բոսորով, որպէս զի ծերութեանս օրերում առատ հունձ ու-
նենամ...

«Անիծեալ օրեր, իմ կեանքիս, իմ առաքինութիւններիս
սպանիչ դարուն: Բո թունաւոր շունչը ծերութեանս ձմրան
մէջն եմ զգում.... Ահա քո հիւսած պսակն իմ դազաղիս ու
յիշատակիս վրայ...

Ծերունու շնչառութիւնն արագացաւ: Սաստիկ յուզումը
մի քանի վայրկեան կապեց նրա լեզուն: Նա լուռ ու մունջ նա-
յեց երկնքին, հայեացքը լեռներու կատարը ձգեց ապա դրեթէ
կանչեց յուզմունքից.

— Շունչ տո՛ւր, Տէր, շունչ տո՛ւր ինձ, ո՛վ Աստուած, իմ
մանկութեան այս սրբարար որորանում, այս սիրուն սարի
ստորոտում ընկած խլիւխալ մարմնոյս, որ գէթ մի անգամ մի
մեծ քաջութիւն գործեմ, զղջման կրակը՝ որ կրծքիս մէջ խարոյկ
է դառել, շրթունքներովս արտահանեմ, ամբողջ մարմինս ու հո-
գիս մէկէն հրդեհեմ Բո առջևդ իբրև ողջակէզ ու մի փոքր մաք-
րուիմ ախտերիս աղտեղութիւնէն...

«Այսպէս, որդեակ, դպրոցական ուսումնաւարտելով՝ կրօ-
նաւորի պնդմամբ հազայ: Իմ բարձրուղէ՛ն մէջքը անվերջ
վարժութիւններով ձկուն էր դարձել դեռ դպրոցում: Այդ իմ

խոնարհութեան, հեղութեան նշանն էր: Հեռուից երևում էին. ազդեցիկ եկեղեցականները, մէջքս ծալուում էր երկուտակ, դուռիս մինչև ծնկներս խոնարհուում, ապա շտկուելով՝ ձեռներս. կրծքիս վրայ դրած, ծառայական պատրաստակամութեամբ սպասում էի որ հզօրներն անցնեն կամ մի համեղ խօսքով վարձադրեն խոնարհութիւնս: Ա՛խ, երանի թէ այդ սիրուն, վայելուչ շարժումները իմ սրտիս համապատասխան լինէին... Եւ շատ չանցաւ, երբ դեռ թարմ երիտասարդ՝ վանական բարձրագոյն ատենի դատաւոր կարգուեցայ: Այնուհետեւ վա՛յ այն եկեղեցականին, թէկուզ իմ վաղեմի լաւագոյն ընկերին, որ զանաբ ինձ դիրքիս պատշաճ յարգանքը տալ: Պաշտօններից զրկել տալ, խուլ վանքերումը փակել տալ, հացն ու դրամը կտրել տալ, այդ իմ փէշակը դարձաւ: Առիթը շատ Չար ոգին դրախտումս էլ գործելու մեղք կգտնի:

«Բայց շունչս կտրուում է. ես չեմ կարողանայ սրտիս բոլոր խորշերը մանր ախտերից մաքրել: Հրէշաւորներին անցնեմ:

— Սիրելի, դարձաւ դէպի ինձ ծերունին, իւր խօսքի թեւը կտրելով. Սուրբ Գրքից և ազգերի պատմութիւնից ի՞նչ յանցանքներ գիտես, որ բոլոր յանցանքներից ծանրագոյնը լինի, հրէշաւորը և անմահը իւր տեսակաց մէջ:

Ես յանկարծակիի եկայ ու մի վայրկեան շփոթուած, լուռ մնալուց յետոյ շրթունքներիցս դուրս թռաւ.

— «Անկրօնութիւն»:

— Ո՛չ, որդի. երկու սև յանցանք կայ որ իրենց նմանը չունին մեղքերի հարուստ շտեմարանում: Այդ տիրադրութիւնն է կամ տիրասպանութիւնը, որ ապերախտութեան սև թոյն ունի իւր մէջ և մէկ էլ եղբայրատեցութիւնը, որ եղբայրասպանութեամբ է վերջանում: Առաջին օրինակն է Յուդայի թունալից համբոյրը հեղձարդապետին, երկրորդին՝ անպարտ Աբէլի մահը Կայէնի ապականուած ձեռքով: Շատ անգամ այս անտառին նայելով տեսնում եմ տիրադրուժ Յուդային ծառից կախուած, փորոտիքը պատառտուած, որի վրայ գիշակեր ագռաւներն ու ուրուրները խնճոյք են սարքել: Շատ անգամ սարի կատարով մտքամոլոր ու գլխին կոռվիներ հանելով անցնելիս եմ տեսնում Կայէնին, եղջիւրներ հանած: Նա նստում է ու չի կարողանում, նա պառկում է ու տանջուում, նա թափառում է երբերեալ և տատանեալ և նրա ետեից վազում է ստուերի նման Աբէլի արնլուրիկ անգլուխ դիակը, որ հալածում է եղբայրասպանին. Ես սարսափահար նայում եմ նրանց: Զգուանքի մի հայեացք են ձգում վրաս. կարծես նրանք ուզում են ա-

սել. «Միթէ չխրատուեցամք մեր տաժանակիր օրինակովը, թը-
շուառական»...

— Սրբազան Տէր, մղկտալով գոչեցի ես հիւանդի թալկու-
թիւնը տեսնելով, Դուք ինչո՞ւ էք չափազանցութիւնների հրով
այրու՞մ ձեզ. ի՞նչ նմանութիւն կարող է լինել Յուդայի, Կայե-
նի և ձեր մէջ, ի սէր Աստուծոյ հանգիստ եղէք:

— Հնա, հնա, հնա, հնա... դառն հեգնութեամբ ծիծաղեց հի-
ւանդը: Ահաւասիկ, տես, որդի, իմ աչքովս մտիկ տուր, անա-
ահա տես ինչ տեսարան եկաւ դիմացս: Կուրացէք աչքեր, այդ
խաղաղ դէմքը, այդ խորունկ հայեացքը յանդիմանութեան կրակ
է թափում վրաս ու լերդ ու թոքս խաշում: Եւ հիւանդը շղա-
ձգութիւններով կծկուեց ու աւելի սեղմ կպաւ ծառին մի ինչ
որ երևակայական բանից սարսափահար:

«Ահա փոքրահասակ ծերունին, իմ բարերարս, գիշեր-
ուան պահուն... անշունչ արձանացած: Լուսոյշող է իջել պայ-
ծառ դէմքին: Ներքևում մի մթին նկուղի մէջ անա ուռուցցով
լեռնացած ու լէշացած, անվերջ տանջանքներով տազնապող
ընկած է մի ուրիշը: Որդերը կրծում են նրա սրտի այն խորշերը,
ուր փառասիրութիւնն է ծնունդ առել. ագռաւները կտցահա-
րում են այն ապերախտ աչքերը որ այնչափ բարիք էր վայե-
լել: Հերթը... ի... մն... է.....

Եւ ծանրացած գլուխը յանկարծ ընկաւ կրծքի վրայ,
մարմնի դիրքը թեքուեցաւ: Ես սարսափահար նախ յետ փա-
խայ, ապա սիրտ առնելով թևիցը բռնեցի և «Ի՞նչ եղաւ, ի՞նչ
եղաւ» գոչեցի:

Յանկարծ ծերունին ոյժը հաւաքեց և խրոխտ դէմքով դար
ձաւ ինձ.

— Ահա, վախեցար թէ մեռայ. ոչ, ինձ նմանները այդպէս
հեշտութեամբ չեն մեռնում...

«Նոր վանահայր եկաւ: Մինչև նրա գալը և նրա իշխանու-
թեան ժամանակն իսկ մամոնայի արձան էի կանգնեցրել սրտիս
այն խորշում, ուր Աստուծոյ սեղանը ջախջախուած ընկած էր և
տէր ելեր գնացել էր:

«Երբ Հայոց նոր Մովսէսը աստուծային պատգամներով
լեռնից իջնում էր, տեսաւ որ ես ոսկի հորթ կամ պաշտում.
կամեցաւ ջախջախել արձանը և ոսկու հաշիւը պահաջել յօգուտ
Տիրոջ սեղանի սոմի ու խնկի, զի վկայութեան սուրբ խորանի
կալուածներէն էի գաղած: Բայց զղջման ոգին խոյս
տուաւ ինձնից: Ես ոսկուն ապաւինեցի. զրկեցի զայն ու
հեռացայ վանահօր իրաւասութիւնից: Մակայն անել Մովսէսից

չանգատուեցայ. նա ինձ ծովերի կղզիներումը բանդարկեց, մինչև որ Տիրոջ սեղանի բաժին ոսկին յետ տայի: Բայց զիջման հուր չբորբոքուեցաւ իմ հոգուս մէջ: Եւ միտաւ վանահայրը: Եւ զուարթացած տարածեցի թևերս ոսկէ կուռքիս շուրջը, գրկեցի նրան ազատօրէն և իմ առաջին աղօթքը նրա առջևիմ անարագանք էր մեծագործ վանահօր սուրբ անուան: Ու անարգանքը մեծ մարդու յիշատակին անպակաս եղաւ իմ շրթուքներէց, մինչև որ վրէժինդրութեան անյադ ծարաւս մի ուրիշ անօրինակ զազիւր գործով յագեցուցի: Ահ, ... եռացէք, որդունք, եռացէք հոգուս ու մարմնիս կաթնայի մէջ, այս դեռ քիչ է ինձ համար:

—Մի բաժակ ջուր հասցրու, որդի, որ այս ուռած, ունեխուած մարմինս ուտող որդերին ջրեմ, որ հանդիստ տան ինձ խօսքս շարունակելու:

Եւ ջուր բերելու վաղեցի: Նա խմեց մի մեծ թառստուր ջուր, շուտ եկաւ միւս կողքով յենուելու ծառին և շարունակեց

—Սեպտիբր արարքներին շատութիւնը և մահուան մօտեանալու սարսուռը, որ փութացնում է հաշիւներս փակել այս աշխարհի հետ, մոռացութիւն են բերում վրաս: Մի տգեղ արարք, որ բարոյական հիւանդութեան դեղնութիւն է թափում կրօնաւորի վարուց վրայ, մոռացայ: Այստեղ յիշեմ.

«Մեծագործից յառաջ վանահայր էր մեր վանքին Աստուածաբանը: Փոքր ինձ դիւրագործող, բայց անկեղծ, սրբասիրտ հովիւ, զթոտ և անյիշաչար հայր իւր զաւակաց: Նրա հայրական յանդիմանութիւնները, մեզ համար տարօրինակ երևցող վարմունքները, որոնք չէին կարող սնունդ տալ մեր փառասիրութեանը, կրօնաւորական առաքինութեանց ընտրելագոյն ծաղիկը՝ բարոյական հնազանդութիւնը խորշակահար տապալեցին մեր սրտում: Վանականներից ոմանք մոռացան իրենց ուխտը. երդումը՝ Աստուծոյ և ժողովրդի առաջ հնազանդ լինել առաքինի վանահօր, ելաւ նրանց մտքէն: Ու բամբասանքի աղտոտ շրթունքներով վատաբանել սկսան նրան, որ տէրն է և գլուխ ամենեցուն, ընտրեալն Աստուծոյ և ազգի: Սրտերնին ատելութեան թանաքաման շինեցին ու գրիչն այնտեղ թաթխելով ծաղրական ու անարգական պարսաւագրերով ժողովրդի և միամիտների սիրտ գայթակեցրին դէպի հովիւն արդար: Այս դեռ հերթը չէ: Երեք վանական «գոչեցին իբրև զառիւծ» և խելագարեալ իրենց դիւական լիկունքներէն «իբրև զաւազակս բոօք ելին ի վերայ սրբոյն» նրան զանակոծ անելու: Այլ Տէրը խափանեց նրանց չար դիտաւորութիւնը և արգարի շէմքիցը դարձրեց յետ գլխիկոր չարագործներին:

առանձնութեան դատապարտուած հերոսներ, հայրենի հողից խլուած ու կայնական ատելութեամբ հողմավար ընտիրներ, Երանի թէ տեսնէի ձեզ ու ձեր առջև լաւիտենական այս սոսկալի ճանապարհի վրայ զղջման այրող արցունքներս վերջին կաթիլները քամէի: Երանի թէ մէկ էլ տեսնէիք ինձ կենդանի, նայէիք ձեր աչքերով իմ այս դաժան տանջանքերիս վրայ և զգայիք թէ արդար Տէրը որպէս վրէժխնդիր եղաւ ձեզ համար: Գոնէ թող այդ լինէր ձեր սփոփանքը.....

Ծերունին խօսքի թեւն ընդհատեց և յանկարծ երկու ափերով աչքերին խփելով ու դէմքը ծածկելով հեկեկաց սրտաբեկ ձայնով: Արէկն արեւն մայր մտնելու վրայ էր: Երեկոյեան զեփիւռը սարի կատարից դէպի դաշտերը սուլել սկսաւ: Ես մի պաղուծիւն զգացի և յարմար առիթ համարեցի հիւանդ ծերունուն դէպի բնակարան հրաւիրել, մանաւանդ որ այս անվերջ տանջալից, խոցոտող զղջումն իմ սիրտս էլ տալիս ու վրայ էր անում: Ես մի առիթ էի որոնում վերջ տալու:

— Սրբազան Տէր, ցուրտն սկսում է, խնդրում եմ ներս դնաք: Եւ ժօտեցայ թէ՛ր գրկեցի որ վերկենալու օգնեմ: Նա լացից յետոյ լսել էր և նոյն դիրքով երեսը ծածկած մի ինքնաժողովութեան թմրութեամբ արձանացել: Նա առանց մի խօսք ասելու վեր կացաւ կանգնեց: Նախ շուրջը նայեց՝ դէպի ձորակը, դէպի դաշտեր ու լեռներն աչք ածեց, ապա դէպի երկինք նայելով բեկբեկ ձայնով մէկ «ախ» քաշեց ու յենուելով թևիս վրայ դէպի ննջարանը քայլեց: Ես նրա լօգիկը հանեցի, օգնեցի պառկելու անկողնի մէջ և ինքս ինձ մտքուս ասացի. «Փառք Աստուծոյ, այլևս զղջման սրտամաշ ձայն լսելու չեմ»:

Բայց ես յուսախաբւեցայ. Նա նայեց սենեակի չորս կողմը, առաստաղին, և աչքերը սեեռելով պատի կիսաշէն վառարանի վրայ, յանկարծ դառն և ջղային մի ծիծաղ արձակեց:

— Գիտե՞ս, որդի, դարձաւ ինձ. Աւետարանի մի առակ միտքս եկաւ. մեծատան առակը և Աստուծոյ խօսքը՝ «Անմիտ», յայսմ գիշերի զոզիդ ի բէն ի բաց պահանջիցն, իսկ զոր պատրաստեցերն հում լինիցի: Եւ հում պիտի մնայ այս շէնքը. ո՛հ, երանի թէ արժանաւորներ լինէին վայելողները: Սակայն արդար է Աստուած, Նրա օրէնքը յաւետանական է: Այս շէնքի շաղախը ճակտիս արդար քրտինքովը չէ շաղուած, այլ այլոց արցունքով: Անհունի շէնքում արտասուող որքն ու այրին, վանքն ու անապատ, տգէտ տիրացուն ու տէրտէր, որոնց մատոնայի գնով հովիւ կարգեցի Լուսաւորչի հօտին,

մարմնացել կանգնել են երևակայութեանս մէջ, որ առաւել բորբոքեն հոգուս ու մարմնիս վէրքերը: Նրանք նայում են թէ ինչպէս եմ տառապում ես այս սիրուն բնակարանում, ուր կամենում էի ծերութեանս օրերում հանգիստ վայելել: Սակայն ես ինձ համար հոգուս և մարմնի բանդ պարսպեցի, փշերով լեցուն գերեզման շինեցի, ուր ի կենդանւոյն տանջուում եմ: Եւ «Բաւ լինիցի». արեւոյ ու անարժան ազգականներս, որոնց թերութեան յանցանքներն իսկ դարձեալ իմ հոգուս վրայ է ծանրանում:

— Սրբազան Տէր, Դուք մինչև իսկ այլոց պակասութեանց համար էլ տանջուում էք. միթէ այդ աստիճանի խստութեամբ խարազանել կարելի է անձը: Ներկեցէ համարձակ խօսքիս: Դուք դէպի ձեր անձն անարդար խստութիւն էք գործ դնում: Ես կամեցայ այդ տանջող ինքնամտրակմանը վերջ տալու մի նոր փորձ անել:

— Սխալ ես երիտասարդ. այն հայելին որ կանգնած է իմ առջես անհունի շէմքում և որի մէջ ես իմ ամբողջ կեանքս եմ տեսնում, ջինջ է ու վճիտ: Այնտեղ հոգուս աչքով պարզ տեսնում եմ և իմ գործած յանցանքս, թէև մասամբ անգիտակցական, դէպի ազգականներս:

«Ահա գերեզմանից յառել է կարծես ու կանգնել դիմացս իմ կիսակոյր հայրը, այս գիւղի քահանան. իւր պատառոտուն հանդերձը, երկշոտ դէմքը, կրծքի վրայ խաչած ձեռները ինձ խոցոտող յանդիմանութիւն են կարդում: Այդպէս էր ներկայանում նա ինձ, երբ ես երիտասարդ էի և փառքի սին փայլով շլացած: Որդիական ոչ մի պարտիք դէպի հայրս չեմ կատարել ես: Բայց մի կարծիք թէ ես Աւետարանի պատուիրանին հետեւելով ուրացել, թողել էի հայր, մայր և Յիսուսի խաչն առել ու միայն նրա ետևից գնացել, այդ պատճառով պարտքս դէպի հայրս չկատարեցի: Ո՛չ, Երանի այն կրօնաւորներին, որոնք գոնէ այդ վսեմ գաղափարով միայն ոգևորուած մոռանում են իրենց պարտքն առ ծնողս: Ես ամաչում էի որ իմ փառքիս ու յառաջադիմութեանս տէր մի անձնաւորութիւն, այդքան խոնարհ ծագում ունի, մի գեղջուկ խեղճ տէրտէրի որդի է: Ես ամաչում էի իմ ընկերներից, երբ հայրս մերթ ընդ մերթ ինձ տեսութեան էր գալիս: Նա երկար ու բարակ պիտի սպասէր խոհանոցում կամ բակի մի անկիւնում թաղնուած մինչև ես հիւրերիս ճանապարհ դնէի և նրան ընդունէի: Նա մտնում էր ինձ մօտ գողդողալով: Իմ անջիգեալ սառնութիւնը դէպի նա

մոռացնել էր տուել նրան որ ես նրա որդին եմ, Նա ինձ ներկայանալիս միշտ երեւակայում էր թէ ես իւր իշխանաւորն եմ: Դէմքիս կնճիռները, սակաւախօսութիւնս ստիպում էին նրան որ շուտով խոյս տայ և իւր գիւղը յետ դառնայ: Եւ նա՛ իմ հարազատ հայրը խոհանոցում ծառայիս հետ իմ ճոխ ճաշի մնացորդներովը միայն յագեցնում էր իւր քաղցն ու իւր գիւղն էր գնում: Եւ մոռացել էի կարծես Տիրոջ պատգամը. «Պատուեալ դհայր քո և զմայր քո, զի բարի լինիցի քեզ»: Տիրոջ այս անսուտ հրամանին ունկնդիր չեղայ, արհամարհեցի և ահա իմ ծերութեանս մէջ, անհունի շէմքում Տիրոջ միւս պատգամն իբրեւ վաղորդայն ցօղ իմ գլխիս իջաւ. «Անիծեալ որ անարգեսցէ դհայր իւր կամ զմայր»:

«Այս վարմունքիս համար էլ ես ցանածս առատօրէն հընձում եմ և ահա ինչպէս:

«Մասաւք դէպի հայրս ունեցած անպարտաճանաչութեան խղճի խայթից, որ նրա մահուանից յետոյ զգացի. մասամբ անձիս շուրջը փայլուն ծառաներ ունենալու տենչակքով, ես սկսայ փայփայել եղբարցս որդիներին: Նրանց համար անաշխատ կու տած» ոսկուց հետգհեաէ բաց թողի, գուպեցի, զարդարեցի և այդ անկիրթ գոհիկներին ոսկու, արծաթի և կերպասների մէջ ծրարեցի: Իմ արածս բարութեան հիմքը մաքուր սիրոյ վրայ չէր դրուած, ուստի և իմ առերևոյթ բարիքը որդ ու բոր դարձաւ ինձ համար ծերութեանս օրերում: Տարիների ընթացքում ձրիակերութեան վարժուեցան նրանք. աշխատասիրութեան ընձիւղները նրանց մէջ խորշակալար եղան: Մեծամտեցան, գոռոզացան, գինեռանց դռներում և անբարոյակաւութեան գետնափորներում դեգերեցան ու անողորմացան: Իսկ այժմ այս վիճակիս մէջ նրանք կողոպտեցին ինձ. կորզեցին վերջին դրամներս, բժշկելու հնարաւորութիւնից զրկեցին և այժմ Նկուն եղէ ես քան զամենայն արարածս երկրի»:

Եւ իմ ծոցումս, իմ կրծքի վրայ տաքացած այդ սառած օձերն օրերով դուռ չին բացանում վրաս. ոչ ոք է ինձ խղճում, ոչ ոք՝ յիշում իմ անցեալը: Այրուած, կռկած, ցամաք շրթունքներով առատօրէն ծծում եմ ապերախտութեան ծծմբահոտ ժանտ թոյնը իբրեւ արդար հատուցումս իմ սե ապերախտութեան, որը իմ խարմաւոր ու հոգեկոր ծնողներիս արբուցի:

«Ահա ինձ խնամող միակ արարածը, ինձ չափ անզօր այս ցամքած պառաւր՝ աւագ եղբօրս այրին, զաւակներից նախատուած այս կիսամեռ էակը, որ իմ հիւանդապահն է, ինձ կերակրողն ու ծառայողը:

«Տէ՛ր Աստուած. բարի՛ ու քաղցր մահ տայ սրան և իւր արքայութեանն արժանի անէ, ինձ՝ թշուառներէց թշուառիս մատուցած իւր ծառայութեանց համար»:

Այս խօսքերը լսելիս սենեկի հեռաւոր անկիւնում ծնկների վրայ յատակին նստած ցաւագար աչքերով մօտ եօթնասուն տարեկան փոքրահասակ, մէջքն իսպառ կորացած պառաւ խոնարհած գլուխը վեր բարձրացրեց, երեսը խաչհանեց ուսը խոնարհած գլուխը վեր բարձրացրեց, երեսը խաչհանեց երկկողածութեամբ և կանացի անկեղծ սրտակոտոր հեկեկանքով լցրեց սենեակը: Լաց եղաւ և հիւանդը. ես անկարող եղայ դիմանալ. այս լուռ տեսարանը քարեր կ'շարժէր, ուր մնաց թէ մարդկային սիրտ:

Անվերջ զանգահարութիւնից ու դիմումներից յետոյ վերջապէս տանից թէյ բերին մեզ:

Ես մի վայրկեան դուրս ելայ: Ժամի 8-ն էր արդէն: Բոլորած լուսինը վեր ելաւ: Եղբօրս դասայ հարեան սենեկում

— Եղբայր, ձիւրը պատրաստիր, մենք պիտի գնանք:

— Գիշերն այստեղ չէս մնում, հարցրեց եղբայրս դարձա՞ծ:

— Ձէ, եղբայր, ես այնպիսի ծանր տպաւորութեան տակ իմ որ ալստեղ ոչ քնել, ոչ հանգիստ լինել կարողեմ: Իսկ գիշերը հրաշալի է:

Եղբայրս ձիւրը թափաքելու դնաց. ես վերադարձայ հիւանդի մօտ: Նա թէյ էր խմում ախորժակով, ուտում էր հաց ու կարագ ազահաբար: Պատառի ետեւից պտտառ պատրաստելով նա ինքն իրեն խօսեց. «այս խաւար ժամին, խաւար մարմնիս խաւար կերակուր տամ: Ահա, անյագ, անկշտում ստամոքս, առջ. կեր, յղկացիր ուտիր ու ծաւալուիր, որ ստո՞րներկրեայ ճիւղներին առատ պաշար տանես: Այո... և այդ ամէնը շնորհունայնութիւն է և յօժարութիւն հոգւոյ»: Դարերի իմաստութեան այս մշտալուր ձայնը չազդեց իմ սրտի վրայ ցայսօր ժամանակի, միայն անհունի շէմքն է որ իմ ալեծովի մտքիս առջև դրաւ այդ անսուտ ճամարտութիւնը:

Ծերունին հետզհետէ կարծես բարձրուել էր ուզում: Ես սոսկացի այդ բանից և կամենալով վերջ դնել, գնալուս համար խօսք բացի:

— Գիշեր է, այ որդի, այժմ չի կարելի գնալ. այս գիշեր այստեղ մնա,

— Ս. հայր, մօրս խօսք եմ տուած որ անպատճառ կ'վերադառնամ. նա ամբողջ գիշերն անքուն աչքերով կ'լուսացնի. ինչդրում եմ ինձ արձակելու շնորհն անէք: Ես մօտիկ եմ: Աս-

ստուծով շատ կոնսնուենք և յուսամ թէ ձեզ առողջացած տեսնեմ:

Նա ժպտաց և ասաց.

—Աստուած այդ յոյսերդ արդարացնելու չէ, որդի, որովհետեւ ես արժանի չեմ: Բայց մօրդ տուած խոստումդ կատարել ես ուզում, այդ քաղցր ու ազնիւ պարտք է, ես այլ ևս պնդելու խօսք չունիմ: Միայն դեռ ասելու բան ունիմ: Ես մի փոքր հոգեպէս հանգիստ եմ զգում ինձ այժմ, որ կեանքումս գործած դաճնութիւնների գէթ աննշան մասը քո առջևդ թափեցի: Ներէ ինձ որ քեզ ցաւ և անախորժութիւն պատճառեցի: Այնուամենայնիւ դեռ ասելու բան ունիմ, իմ վերջին խնդիրն ու մեղաւորիս հայրական խրատն էլ լսիր, որդի:

Ես նորից ուշադրութիւնս հաւաքեցի և պատրաստուեցի լսելու, երբ նա այսպէս սկսեց.

«Անհունի շէմքը կեանքի և մահուան թագաւորութեան միջովայրն» է, սահմանն է: Ես այդ սահմանի վրայ կանգնած թէ անցած կեանքս եմ տեսնում և թէ մեռելոց աշխարհը: Մեռելոց աշխարհի վրայից մէկ էլ աչքս դարձնելով դէպի այս աշխարհը, որդեակ, իմ վերջին կամքս ու խնդիրս եմ յայտնելու քեզ, ապա ես այդ շէմքից ներս պիտի մտնեմ ու աչքերս ընդմիջտ փակեմ աստուծոյ չքնաղ դաստակերտի առաջ:

«Սօսքս նախ քեզ եմ ուղղում, որդի: Դու այս հողի ու ջրի զաւակն ես, մեր թշուառ խղճով դաւառի ցաւերն ըմբռնող որդին: Ես այս ժողովրդի համար ոչինչ չարի, թէև հանգամանքներս, դիրքս, դրամս թոյլ էին տալիս ինձ: Ես զբաղուած էի իմ անձով: Յաւիտենականութեան ճանապարհին միայն մտածեցի իմ ծննդավայրիս խարխուլ եկեղեցին նորոգել: Դրամի մի մասը նախապէս տուի պատերը կիսով չափ շարեցին ու այնպէս մնաց: Դրամներս ձեռքիցս ելան և ես անզօր եղայ գէթ մի լրացած յիշատակ թողել այս աշխարհում: Երևի Աստուած իմ զոհն երբէք չի ուզում ընդունել, որովհետեւ իմ աստուծուն ասել է թէ «յիշատակ ամբարշտաց չիջցի»:

«Որդեակ իմ, որչափ ներեն կեանքիդ հանգամանքները դու սիրէ այս ժողովուրդը, այս հողն ու ջուրը, օգնէ մեր փառաւոր նախնեաց այս թշուառ մնացորդին խօսքով, դործով և ինչով կարող ես: Դիր ճակատդ արհաւիրքների առաջ ու մի վախենալ ծառայել քո հայրենիքիդ: Այդ քո քաղցր պարտականութիւնն է, քո ճշմարիտ փառքն է: Ժողովուրդը քեզ կօրհնէ, քեզնով կողակտորուի և երբ բարով խորին ծերութեան հասնիս, անհունի շէմքի այն կողմը վարդեր կբուսնեն քո առաջ

ու երանաւէտ խաղաղութեամբ կհրաբուրենք քեզ դէպի յաւիտեանականի ապարանքները:

«Երկրորդ՝ տար հրաժեշտիս ողջոյնը գերեզմանական կեանքիս բերանից իմ կրօնաւոր հարց ու եղբարցը տուր ու աղերսէ նրանց իմ տանջանքներս խրատ և օրինակ առնելով՝ յարգեն պաշտեն իրենց վանահօրը, ով կուզէ լինի նա: Ընտրութեան ժամանակ իւրաքանչիւր ոք ազատ է ըստ իւր խղճի մտաց կամեցածի համար աշխատել: Բայց երբ ընտրուեցաւ Աստուծոյ օծեալը, նա սուրբ է, նրան միայն և միայն հնազանդել և անձնուիրաբար ծառայել պէտք է: Եկեղեցու մէջ անպայման անձնուիրութիւն և հնազանդութիւն մեծ վանահօր, տան մէջ անպայման յարգանք ու պատիւ ծնողաց, ահա այն երկու զօրութիւնները, որոնք Հայ ազգը շէն պահել կարող են:

«Երրորդ՝ երդուեցնում եմ քեզ հայ եկեղեցու և ազգի սիրովը, որ իմ հոգեկան տանջանքներիս նկարագիրը գրով արձանացնես ի լուր Հայոց աշխարհի որպէս խրատ և զգուշութիւն մոլորեալ տիրադրութեւոց: Ահա միակ ծառայութիւնը, որ կարող եմ անել անհունի շէնքում իմ ազգին յիշատակիս նախատինքի գնով, ու խնդրէ որ աղօթեն ինձ համար գթութեամբ ներելով և ոչ արդարութեամբ դատելով:

«Այլ ևս. եթէ թաղման ժամանակ այս տեղերում լինիս մի զլանար գալ և իմ հողաբլիս վրայ մի քանի խօսք աղօթքով և գթութեամբ հիւսուած դամբանական ասել և խնդրել որ յուղարկուոր ժողովուրդն աղօթէ ինձ համար:»

Նա վերջացրեց: Ես վեր կացայ, արագապէս դուրս ելնելով եղբօրս ներս բերի և դիմեցի հիւանդին.

— Սրբազան հայր, Աստուած ձեզ դեռ շատ երկար օրեր պարգևէ, ձեզ սրտի և հոգու անդորրութիւն շնորհէ: Սիրում եմ հաւատալ թէ դուք վերստին կառողջանաք և մենք դեռ շատ կտեսնուենք: Այնուամենայնիւ խնդրում եմ ձեզ օրհնէք եղբօրս ու ինձ. մենք ձեր օրհնութեանը կարօտ ենք: Օրհնեցէք և իմ ծնողներին, որոնք այս քաղցր պարտքը՝ Ձեր օրհնութիւն խնդրելը իբրև պարտք մեզ վրայ դրին, երբ մենք այստեղ էինք գալիս:

Եւ մենք երկուսով ծունկ իջանք հիւանդ ծերունու անկողնի մօտ: Նա փոքր խնչ բարձրացաւ անկողնի մէջը նստեց. երկու ձեռքը երկուսիս գլուխների վրայ դրաւ ու արտասուակալած աչքերով օրհնեց մեզ: Նրա օրհնութիւնն այն աստիճանի յուզիչ էր որ ես միայն լալ կարողացայ ու անկարող եղայ միտքս պահել նրա խօսքերը:

Մենք ոտքի ելանք, համբուրեցինք նրա օծեալ սուրբ աշը և տամուկ աչքերով դուրս եկանք:

Սքանչելի գիշեր էր. լուսնկայ, պայծառ և խաղաղ. Տիեզերքի այս սքանչելի գեղեցկութիւնը ինչպէս սպեղանի մեղմացրեց հողուս վրայ նստած այն ծանր տանջող ապաւորութիւնը, որ հիւանդի բոցոտ զղջումն էր թափել այնտեղ: Եղբայրս իւր հրազէնը պատրաստեց զգուշութեան համար և մենք զաշտակից իջնելով ձորը մտանք: Գիշերուայ ժամի 12-ն էր երբ մենք տուն հասանք: Բակը մտնելիս հօրս և մօրս անքուն աչքով սպասելիս գտանք դարպասի մեծ սալի վրայ նստած:

Որքան ուրախացան նրանք, երբ իմացան որ սրբազան տէրը օրհնել էր մեզ:

Այս զէպքից մի շաբաթ յետոյ իմ իշխանութեան գլուխը՝ ճանապարհորդութիւնից վերադառնալով, մեր գաւառից պիտի անցնէր: Պարտաւոր էի ընդ առաջ ելնել: Նա անախճալ կերպով ինձ հրամայեց հետեւել իրեն մինչև իւր բնակավայրը: Էլ հնար չունէի նոյն իսկ իրերս տանից վերցնելու և մօրս հրաժեշտ տալու գնալ: Հօրս՝ որ հետս էր, խնդրեցի որ մօրս հանգստացնէ և պատմէ յանկարծակոն հեռանալուս պատճառը: Տեղ հասնելով իշխանութիւնն անմիջապէս նոր պաշտօնի դրաւ ինձ: Հէնց այդ ժամանակ լուր եկաւ թէ հիւանդ սրբազանը վախճանուել է: Ինձ թոյլ չտուին վերադառնալ և ներկայ լինել նրա թաղմանը: Ինչպէս լսեցի վանահայրը նրա թաղմանը արժանաւոր շուք և պատշաճաւորութիւն տալու համար բաղմամբիւ բարձրատիճան անձինք էր զրկել: Թաղումից յետոյ ես դիպուածով պատահեցի յուղարկաւորներից մէկին և խնդրեցի պատմել ինձ սրբազանի կեանքի վերջին բուպէները ինչ որ լսել էր և թաղումը:

«Ուրբաթ օր երեկոյեան էր երբ մենք հասանք ննջեցեալի դիւղը, սկսեց նա այդ օր տառապան էլ նա վախճանուել էր: Որոշած էի՜ք շաբաթ օր չեղեցի տանել, իսկ կիրակէ վերջին օծման կարգը էստեղ և թաղել: Եկեղեցին դեռ շինուած չէր, ուրեմն և պատարագ տնե՛լ անհնար: Սակայն այդ անհնարին եղաւ. նրա գին դարձաւ լի կերպով լուծուել էր: Այդ սոսկալի չափով ուռած, ցած և արնոտ մարմնին մօտենալու հնար չկար: Ոչ ոք կարող էր մօտիկ կանգնել նրան: Գաւառից հաւաքուած ժողովուրդն անզամանկարող եղաւ մօտենալ և նրա աջը համբուրել: Միակ եկե՛ն էր փութալ հողին լանձնել: Նոյն երեկոյ լուսնեակ գիշերով թաղման կարգ կա-

տարեցիք, որքան կարողացանք և նրան տարանք հողը գրինք՝ գիւղի եկեղեցու արեւելեան պատի մօտ՝ «Որքան տխուր և տա-
րօրինակ էր նրա թաղումը, նոյնքան սոսկալի են եղել նրա վերջին
բողիկեները: Նրա եղբորորդին այսպէս նկարագրեց մեզ, «Վերջին
երեք օրը մենք սոսկման մէջ էինք, Նրա աննկարագրելի ուռոյցը
մինչև վիզն էր հասել: Մարմնից ջուրը քաշուում էր ուղղակի:
Նա գիտակցութիւնը կորցրել էր, բայց ոյժը ոչ: Անկողնից վեր-
էր կենում ու սոսկալի գոռում-գոչումներով սենեկի մէջը շքր-
ջում էր, բռնացքներով անեղ հարուածներ տալիս պատերին
դուրս նետուել ուզում: Երկու երեք հոգով հագիւ կարողանում
էինք նրան բռնութեամբ անկողին դնել: Երբորդ օրը նրա
տանջանքները գագաթնակէտին հասան և սոսկալի վախճանն
արագացրին: Նա ոտքի ելաւ. սկսաւ գոռալ, գոչել «Տէր Գաբ-
րիէլ, փողերս տուր, փողերս բեր ինձ բժշկել տուր, փողերս,
փողերս...» Ապա սկսաւ կռուփներ տեղալ մարմնին, խածոտել
թեքեր և հուսկ յետոյ մի զարհուրելի աղաղակով նա ձեռքերը
գցեց իւր փորոտիքը, եղունգներով պատառոտեց, աղիքները
վար թափեց և նրանց կոյտի վրայ ընկաւ ու վերջին շունչը
տուաւ»:

«Ահա այն ամէնը, ինչոր պատմեց ինձ հանգուցեալի եղ-
բորորդին»:

Սուրբ վանահայրը նրա մահուան նկարագիրը լսելով սաս-
տիկ զգացուել էր և կարգադրել վանքումը պատարագ անել,
հոգեհանգիստ կատարել ու միաբերան աղօթել նրա հոգու խա-
ղաղութեան և մեղաց թողութեան համար:

ՊԱՏՐԻԿ